

QUESTION

מהן ההשפעות של השואה על העם היהודי ומהם הלקחים שאפשר להפיק ממנה ?

פרק שלישי: השואה ואני

מבוא

בפרק שלפנינו נבחן את יחסם של פרחי ההוראה בישראל לשואה ולהשלכותיה. לא ניתן, לדעתנו, להבין את ההיסטוריה היהודית לאחר השואה בלי שנהיה מודעים להשפעה העמוקה והמתמשכת שלה. היחס לשואה ולהשלכותיה מהווה מרכיב מרכזי בזהות היהודית בת-זמננו, אף-כי חלפו כארבעים וחמש שנה מאז. יתר-על-כן, מבחינות רבות השואה היום נוכחת יותר, בולטת יותר, מוחצנת יותר בציבור היהודי הן בישראל והן בתפוצות.

היחס לשואה בחברה הישראלית עבר תמורות משמעותיות מאז התרחשותה. בשנים הראשונות שלאחר השואה היה חלקה בחיים הציבוריים מוצנה יחסית. החברה הארץ-ישראלית הייתה שקועה בסוף שנות הארבעים במאבק קיומי למען מדינה שנולדה במלחמה. בה בעת ולאחר מכן הגיעו לארץ העקורים מאירופה והעולים מארצות האיסלם. בשנות החמישים נדחקה השואה, לפחות במידה מסוימת, לתת-מודע הקולקטיבי. זיכרונות ואימי השואה פרצו עם משפט אייכמן בירושלים בראשית שנות השישים שאחת ממטרותיו החשובות הייתה אכן חשיפת השואה, השלכותיה ולקחיה בפני החברה הישראלית בכלל והדור הצעיר בפרט.

המלחמות החוזרות ונשנות עוררו אף הן את זכר השואה ואת ההתייחסות לנושא. היו אלה השבועות שקדמו למלחמת ששת הימים עת התעוררה החרדה נוכח סכנת ההשמדה המאיימת על ישראל אשר הביאו להתעוררות זכר השואה בישראל ובתפוצות. גם בתקופה של מלחמה יום כיפור ולאחריה, ובין השאר בעקבות החלטת האומות המאוחדות אשר זיהתה את הציונות עם גזענות, התעורר מחדש זכר השואה. מאז חל התהליך, שאף הוא בשנות השבעים והשמונים, של הפיכת השואה למרכיב מרכזי בזהות היהודית-ישראלית הן בממד הקולקטיבי הלאומי והן, לעתים קרובות, בממד האישי. יש שיבקשו ליצור אנלוגיה בין התגובה המושהית משהו של החברה הישראלית לאסון השואה להתפתחות ושלבי האבל של הפרס על מות יקריו. אנו מקבלים אנלוגיה זו רק בחלקה.

השואה מהווה עתה גורם מרכזי בהתייחסות הצעיר היהודי-ישראלי אל עצמו כיהודי, כישראלי וכציוני, והשפעותיה באות לידי ביטוי גם בתחומים רבים אחרים בחיינו.

גם מערכת החינוך הישראלית רואה בשואה מרכיב מרכזי בחינוך היהודי והציוני. לפיכך, הבהרת היבטים מסוימים של יחס המורה לעתיד לשואה היא, לדעתנו, בעלת חשיבות רבה בהבנת כלל זהותנו היהודית. במסגרת פרק זה נדון בשאלות הבאות: לקחי השואה, כפי שהם נתפשים בעיני המורה לעתיד: היחס ליהודים בתקופת השואה, ראיית היהודים כיום כניצולי שואה, מקומה של השואה בתודעה ההיסטורית של הצעיר הישראלי, לימוד והערכת ידע בנושא השואה.

היבטים מסוימים של יחס המורה לעתיד לשואה נדונו גם בפרק הקודם - "העם היהודי ואני" (יחס פרחי הוראה בישראל לעם היהודי וליהודי התפוצות). בסוף הפרק מצורף סעיף העוסק ביחס לאנטישמיות ומקומה בזהות היהודית. אוכלוסיית המחקר שלנו היא ברובה ילידת שנות השישים ולעתים קרובות אף סוף שנות השישים. כלומר, אם יש למורים לעתיד נגיעה אישית בשואה הרי זה רק באמצעות הוריהם, וסביר יותר להניח באמצעות סביהם. בהתאם, המורים לעתיד עבתו את תהליך הסוציאליזציה שלהם כבד בתקופה שבה השואה מהווה מרכיב מרכזי בחינוך היהודי והציוני.

א. לקחי השואה

זרמים ותנועות אידיאולוגיות מנסים להפיק לקחים ממאורעות היסטוריים, בעיקר ממאורעות היסטוריים מרכזיים, אין ספק שהשואה נתפשת כמאורע היסטורי מכריע בגורלו של העם היהודי - בעברו הקרב, בהווה שלו - ובעל השלכות מרחיקות לכת לגבי עתידו. השואה נתפשה גמאורע כזה על-ידי התנועה הציונית ועל-ידי מנהגיה כבר בעת התרחשותה, ובמהלך השנים שעברו מאז. השואה היא מאורע מכריע גם לגבי תפישת העולם היהודית הדתית לגווינה, הציונית והלא-ציונית.

השואה הייתה מאורע טראגי קשה בהיסטוריה המודרנית של העם היהודי, מורכבת ומעוררת שאלות נוקבות. אחת הדרכים להתמודד עם השואה, היא לנסת להפיק ממנה לקחים. הנחלת זכר השואה ולקחיה נתפשה כבעלת חשיבות רבה במערכת החינוך והסוציאליזציה הישראלית אף בתקופה שבה לא הרבו לעסוק בשואה בנושא לימודי. אין ספק שהמערכת חפוליטית והחינוכית בישראל ניסתה להפשיע על העמדה האפקטיבית והקוגניטיבית של הצעיר הישראלי כלפי השואה ולכוונה בכיוון המתאים להשקפתה הציונית. יש שירחיקו לכת ויאשימו את מערכת החינוך בישראל, שהעיסוק בשואה מכוון לסיין לצרכיה של מדינת ישראל ולשרת את האינטרסים שלה.

חוק זיכרון השואה והגבורה - "יד ושם", תשי"ג-1953 (ח' אלול תשי"ג - 19.8.1953), שבו מוגדרים תפקידיו של מוסד "יד ושם" כרשות זיכרון ממלכתית הוא אחד החוקים המרכזיים שקיבלה הכנסת בנושא זה.

בהתייחסות לתפקיד "יד ושם" ולסמכויותיו, נאמר בחוק, בין השאר, ש"יד ושם" יהיה מוסמך: "לכנס, לחקור ולפרסם את כל העדות על השואה והגבורה ולהנחיל לעם את לקחה" (סעיף 12). בחוק לא נאמר, כנראה לא במקרה, מהו לקחה של השואה.

"לקח - פירושו הסקת מסקנות מהתנסות שבעבר, במטרה להיעזר בהן בהווה ובעתיד", וכאמור "לקחה של השואה" - בלשון יחיד ולא בלשון רבים - אינו

מציון בחוק. מן הראוי לציין, שאנו נוהגים לדבר על לקחים מהשואה ולא על מסרים או על משמעות השואה. רות פירר, שבחנה את הלקחים מהשואה, כפי שהם נמצאים בספרי הלימוד השונים, ואת השינויים שחלו בהם בשנים 1948-1988, מסכמת את ספרה כך: "מאמינה אני שצריך ואפשר להפוך את ספרי הלימוד מ'סוענית של הלקח' ליסוכנים של משמעות".

האם, אכן, יש לקח מהשואה? על כך אנו יכולים להשיב בבירור: אין לקח אחד שהוא "הלקח". השואה יכולה להמציא לקחים, משמעויות, מסרים ופירושים שונים. ואכן, אישים וקבוצות בחברה הישראלית, בעולם היהודי ובחברה האנושית בכלל חלוקים ביניהם בתפשית הלקחים והמשמעויות הנובעים מהשואה. השאלה, מה ממכלול התהיות והמצוקות המתעוררות בעקבות השואה מועלה, נדון ונלמד במערכת החינוך הישראלית, ומהם הלקחים והמשמעויות שהיא מבקשת להבליט, אינה עומדת במרכז הדיון שלנו כאן. אנו נבקש לבחון, כיצד רואה הצעיר הישראלי - והמקרה שלנו המורה לעתיד - את הלקחים המתבקשים מן השואה, ומהי החשיבות היחסית שהוא מייחס להם. בהמשך, מן הראוי לשאול, באיזו מידה אמנם משפיעה מערכת החינוך על עמדותיהם של הצעירים הישראלים. בכל מקרה, מותר לנו להניח, שלמערכת החינוך זה למורים, יש השפעה, ולו מסוימת, בהקשר זה. הצגנו בפני הנשאלים עשרה לקחים אפשריים המתחייבים מן השואה וביקשנו מהם לציין באיזו מידה הם מסכימים לכל אחד מהם. את הלקחים ניתן למיין לשלוש קבוצות:

לקחים ציוניים: הנשאל נתבקש להביע את מידת הסכמתו ללקחים הנתפשים כלקחים ציוניים מן השואה, כמו:

- כל יהודי בגולה צריך לעלות לישראל
- אין ביטחון בגולה

- ישראל היא המקום הבטוח ביותר ליהודים לחיות בו

- יש צורך חיוני בקיומה של מדינה יהודית, ריבונית, חזקה ומבוססת.

שני הלקחים הראשונים הם ציוניים קיצוניים המרחיקים לכת הרבה יותר מן הלקח השלישי, לא כל שכן הרביעי. עם הלקח הרביעי יסכימו גם יהודים החיים התפוצות, בכללם גם כאלה שאינם רואים עצמם ציונים או אף לא פרוציונים. בשני הלקחים האחרונים באה לידי ביטוי גישה של שלילת הגולה. יש בקרב הציונים הרואים בשואה את הביטוי הקיצוני ביותר לכישלונה של הגולה, ולפיכך מטיפים לחיסולה: "אין בה ביטחון" ו"על כל היהודים לעלות לארץ". הלקח "ישראל היא המקום הבטוח ביותר ליהודים לחיות בו" היא גרסה שונה, במידת-מה מתונה יותר, מהלקח "אין ביטחון בגולה".

לקחים יהודים: יש לקחים מהשואה המתייחסים לקיום היהודי בכלל, ולא רק בישראל. בהתאם ללקחים אלה, "יש הכרח באחדות יהודית, בהגנה עצמית ובהסתמכות על עצמנו בלבד", וכן "צריכים להיות ערים לכל גילוי של אנטישמיות ולהיאבק נגדו מייד עם הופעתו".

לקחים אוניברסליים: לקחים אלה אינם מתייחסים למציאות ישראלית-ציונית ספציפית או למציאות יהודית ספציפית, אלא למציאות אוניברסלית: "יש להגן על זכויותיהם של המיעוטים בכל מקום בעולם": "יש ליהלם בתופעות אנטי-דמוקרטיות". נוסף על אלה הובאו בפני הנשאלים עוד שני היגדים בעלי מסר כללי, לא מוגדר. האחד, "העולם לא ייתן לשואה נוספת להתרחש", לא נוסח,

ככל הנראה, בבהירות מספקת והיה ניתן לפירושים שונים. ההיגד השני הוא בעל משמעות פילוסופית קמעה - "טבע האדם שלילי מיסודו".

לקחים ציוניים

מידת ההסכמה עם נלקחים הציוניים הייתה רבה מאוד בקרב תלמידי הסמינרים והמכללות הממלכתיים והממלכתיים-דתיים. הלקח שעמו הייתה מידת ההסכמה הרבה ביותר הוא, כי "יש צורך חיוני בקיומה של מדינה יהודית, ריבונית, חזקה ומבוססת" 84% מכלל תלמידי הזרם הממלכתי ו-88% מתלמידי הזרם הממלכתי-דתי הסכימו בהחלט עם היגד זה. יתרה, למעת בודדים, הסכימו עם ההיגד.

תלמידות הסמינרים העצמאיים מבטאות גישה אחרת, מסתייגת האבה יותר, הבולטת בהתייחסותן לכל הלקחים הציוניים מהשואה. רק 41% מהן מסכימות בהחלט ועוד 21% מסכימות. לעומתן,

13% מהן מסכימות במידה מעטה ועוד 21% כלל אינן מסכימות עם ההיגד. השוני בין עמדות הסטודנטים מן הזרם הממלכתי, לעומת הזרם הממלכתי-דתי, בא לידי ביטוי בהתייחסות לשאר הלקחים הציוניים מהשואה - הקיצוניים יותר. מידת ההסכמה של תלמידי הממלכתי-דתי הרבה יותר גבוהה מזו של תלמידי הסמינרים והמכללות הממלכתיים ביחס להיגדים: "כל יהודי בגולה צריך לעלות לישראל" ו"אין ביטחון בגולה". מידת ההסכמה של הממלכתיים גדולה בשיעור לא גבוה משל העצמאיים.

לגבי הלקח, "ישראל היא המקום הבטוח ביותר לחיות בו", הסכמת הממלכתיים עמו נמוכה משל הממלכתיים-דתיים והרבה יותר גבוהה מהסכמת העצמאיים.

מתוך מיהו יהודי

מאת יאיר אורון

הוצ ספרית הפועלים ת. א. 1993